

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1984 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1985

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1984

VILNIUS

1985

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1984

VILNIUS

1985

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1984

ВИЛЬНЮС «МОРСЛАС» 1985

63.3(2L)
Li 237 .

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUCAS,
Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDŪNAITE
(sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTE, Regina
ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0505040000—229 Z—85
M854(08)—85

© LTSR MA Istorijos institutas, 1985

DĖL PABALTIJO VALSTYBIŲ SAJUNGOS (BALTIJOS ANTANTĖS) KŪRIMO 1919—1925 m.

REGINA ZEPKAITE

Pabaltijo valstybių sąjungos, arba dar kitaip vadinamos Baltijos antantės, kūrimo raida sudarė Šiaurės rytų Europos politikos dalį. Kuriant Baltijos antantę, ryškiai atsispindėjo ne tik to Europos regiono, bet, nors ir sumažintu planu, didesnės Europos dalies politinių santykių mazgas. Čia susipynė Prancūzijos ir Anglijos siekimai Rytų Europoje ir jų prieštaravimai; Lenkijos siekimai ir jos santykiai su mažosiomis Pabaltijo buržuazinėmis valstybėmis bei jų prieštaravimai. Svarbi vieta toje politinių santykių pynėje priklausė Tarybų šaliai ir jos taikos politikai.

Baltijos antantės kūrimo problema sudomino istorikus. Apie ją nemaža rašyta. Buržuaziniai lietuvių ir latvių istorikai¹ atkreipė dėmesį į jos faktinę pusę, bet giliau neanalizavo.

Marksistinėje istoriografijoje tai problemai skirtas Lenkijos Liaudies Respublikos istoriko A. Skšypėko darbas². Ji nagrinėjama latvių ir estų tarybinių istorikų K. Počo ir H. Arumiaės specialiuose veikaluose³. Marksistinėje istoriografijoje atskleidžiamas antitarybinis Pabaltijo valstybių sąjungos pobūdis, nušviečiama imperialistinių valstybių veikla kuriant ją. Apie Lietuvos vaidmenį kuriant Baltijos antantę anksčiau minėtų autorių darbuose kalbama epizodiškai.

Lietuvių tarybinėje istoriografijoje apie Pabaltijo valstybių sąjungą ir jos pobūdį užsimena K. Navickas⁴ ir R. Žiugžda⁵. Taigi lietuvių tarybinėje istoriografijoje apie tai nėra ne tik platesnių darbų, bet ir straipsnių.

Sio straipsnio tikslas — parodyti, kokį vaidmenį suvaidino Lietuva kuriant Baltijos antantę pradiniam etape — 1919—1925 m., ypač kokią reikšmę tam turėjo jos santykiai su Lenkija.

Nagrinėjant Pabaltijo valstybių sąjungos kūrimą, reikia atkreipti dėmesį, kad vyko kova dėl kelių jos variantų: trijų valstybių — Lietuvos, Latvijos, Estijos, penkių — Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos ir keturių, be Lietuvos. Antrajam ir trečiajam sąjungos variantui turėjo vadovauti Lenkija. Tokia padėtis atspindėjo pirmiausia Anglijos ir Prancūzijos požiūrį į Pabaltijo valstybių sąjungą.

Jau žinoma, kad Prancūzijos politiniai vadovai, pasibaigus karui, siekė, jog Prancūzija pirmautų Europoje. Žlugus Rusijoje kontrrevoliucijai, vadovaudamiesi antitarybiniais tikslais, jie vertino Pabaltijį kaip patogų

placdarumą kovai prieš Tarybų Rusiją. Jų nuomone, padėti Prancūzijai galėjo sukurtas penkių valstybių Pabaltijo blokas, vadovaujamas Lenkijos — svarbiausios Prancūzijos sąjungininkės Rytų Europoje. Taigi Prancūzijos imperialistai Pabaltijyje siekė dviejų svarbiausių tikslų: 1. sukurti čia antitarybinį bloką ir panaudoti jį atvirai karinei intervencijai į Tarybų šalį; 2. sustiprinti Lenkijos, o kartu ir savo įtaką šioje Europos dalyje⁶.

Tuo tarpu Anglija buvo prieš bet kokios valstybės ar jų grupės įsigalėjimą. Ji stėjo prieš Prancūzijos siekimus sukurti penkių Pabaltijo valstybių sąjungą, kurioje vadovaujantis vaidmuo priklausytų Lenkijai. Anglijos vadovų tikslas buvo trijų valstybių — Estijos, Latvijos ir Lietuvos — sąjungą, turėjusi vykdyti Anglijos imperialistų uždavinius⁷. Priklausomai nuo to, kokia Anglijos politinė partija buvo valdžioje, taip pat nuo bendros politinės padėties, Anglijos vadovai numatė pradžioje panaudoti Pabaltijį kaip karinį placdarumą ir priešišką jėgą prieš Tarybų Rusiją, vėliau — kaip Anglijos ekonominės politikos Tarybų Rusijos atžvilgiu atramos tašką. Taigi Pabaltijo valstybės buvo didžiųjų Europos imperialistinių valstybių prieštaravimų ir kovos arena.

Kokios priežastys skatino Pabaltijo buržuazines valstybes dalyvauti kuriant antitarybinį bloką? Viena pirmųjų — tai klasinė Pabaltijo buržuazijos neapykanta Tarybų šaliai. Sujungusi silpnas jėgas, buržuazija tikėjosi lengviau susidoroti su revoliuciniu judėjimu savo šalyse. Svarbus jų artimo bendradarbiavimo veiksnys buvo noras derinti politiką Tarybų Rusijos atžvilgiu. Gana reikšminga priežastis, skatinusi vienytis, buvo mažųjų Pabaltijo valstybių valdančiųjų sluoksnių viltys jungtinėmis jėgomis išsilaikyti sudėtingomis to meto tarptautinėmis sąlygomis, tapti savarankiškesnėmis santykiuose su Vakarų Europos šalimis⁸.

Pabaltijo valstybių sąjungos visi variantai buvo kuriami sunkiai. Tarybiniai istorikai atskleidė kai kuriuos nesėkmingo sąjungos kūrimo bruožus. Latvijos TSR istorikas J. Krastinis pabrėžė Pabaltijo valstybių ir Lenkijos prieštaravimus⁹. A. Varslavanas ir K. Počas pažymėjo Anglijos ir Prancūzijos prieštaravimus dėl Pabaltijo valstybių sąjungos sudėties¹⁰. V. Sypuolas akcentavo Tarybų šalies kovos už taiką ir Pabaltijo valstybių neutralizavimo reikšmę¹¹.

Nesėkmingam Pabaltijo sąjungos kūrimui atsiliepė Lietuvos ir Lenkijos priešiški santykiai. Jų poveikis pradėjo reikštis dar 1919 m. Pabaltijo šalių konferencijose, kuriose buvo svarstomi karinės sąjungos sudarymo klausimai.

Tartu konferencijoje (1919 m. rugsėjo 29—spalio 5 d.), kurioje dalyvavo Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos ministrai pirmūninkai bei užsienio reikalų ministrai, Z. Mejerovicus, Latvijos užsienio reikalų ministras, atkreipė konferencijos dalyvių dėmesį į Lenkijos, kaip stipriausios Rytų Europos jėgos, vaidmenį ir pasiūlė sudaryti penkių Pabaltijo valstybių sąjungą, įtraukiant į ją Lenkiją¹².

Lietuvos delegacija nesutiko su tokiu pasiūlymu ir pareiškė, kad Lietuva negalinti priklausyti vienai sąjungai su valstybe, kurios kariuomenė puldinėja jos teritoriją¹³. Siūlomose sąjungoje ji sutiko dalyvauti tik su sąlyga, jei jos dalyvės garantuos viena kitos teritorijos neliečiamybę¹⁴.

Garantuoti bet kurios valstybės teritorijos neliečiamybę reiškę ginti ją ginklu. Turėdami galvoje Lietuvos ir Lenkijos santykius, kitų Pabaltijo valstybių vadovai jokių garantijų duoti nepanoro. Lietuvos delegacijai atsisakius dalyvauti bendroje sąjungoje su Lenkija, buvo siūloma organizuoti tokią sąjungą be Lietuvos¹⁵.

Toje pačioje konferencijoje svarstant Pabaltijo valstybių sąjungos veiklos programą, iškilo Lietuvos teritorijos problema. Konferencijos dalyviai nepripažino Lietuvos su sostine Vilniumi, pabrėždami, kad „... tai specialus klausimas“¹⁶.

Ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos pozicijos išryškėjo Helsinkio konferencijoje (1920 m. sausio 15—21 d.), kurioje pirmą kartą dalyvavo Lenkijos delegacija (vadovas L. Vasilevskis). Ji vyko į konferenciją, turėdama tikslą sulaukyti Pabaltijo valstybes nuo derybų su Tarybų Rusija ir sudaryti prieš ją karinę konvenciją¹⁷.

Tokia Lenkijos delegacijos pozicija konferencijoje iš karto sukėlė prieštaravimus; karinę konvenciją buvo galima sudaryti tik tada, jei visos konferencijos dalyvės būtų vienodai nusistačiusios prieš Tarybų Rusiją. Tuo tarpu nusistatymas buvo labai skirtingas: Lenkija rengėsi karui prieš Tarybų šalį, Estija buvo taikos su ja išvakarėse.

Prieštaravimus tarp konferencijos dalyvių dar labiau pagilino Lietuvos ir Lenkijos priešiški santykiai. Jie vis labiau gilėjo vykstant abiejų šalių kariuomenių kariniams susidūrimams. Lietuvos delegacija (vadovas D. Zaunius) pareiškė, kad Lenkija kėsina į Lietuvos nepriklausomybę ir kad Lietuva nestos į sąjungą, kurioje dalyvaus Lenkija. Ten pat, Helsinkyje, Lietuvos delegacija tarėsi su Estijos ir Latvijos atstovais dėl trijų Pabaltijo valstybių sąjungos.

Konferencijos dalyviai siūlė įvairius variantus, kaip pagerinti Lietuvos ir Lenkijos santykius, bet nesėkmingai. Lietuvos delegacija nutarė dalyvauti konferencijoje tik dėl informacijos¹⁸.

Rengdamiesi puolimui prieš tarybines respublikas 1920 m. pavasarį, Lenkijos vadovai organizavo pasitarimus su Suomija ir Latvija dėl karinės konvencijos. Siūlyta ją nukreipti ne tik prieš Tarybų Rusiją, bet ir Vokietiją bei Lietuvą. Latvija nesutiko dalyvauti sąjungoje prieš Lietuvą¹⁹.

Lietuvos ir Lenkijos nesutarimai Pabaltijo valstybių santykiuose vėl iškilo 1920 m. rugpjūčio mėnesį. 1920 m. pavasarį (balandžio 25 d.) pradėjusią karo veiksmus prieš tarybines respublikas Lenkijos kariuomenė sulaukė Raudonoji Armija, perėjusi į kontrpuolimą ir rugpjūčio mėn. apsupusi Varšuvą. Imperialistinės valstybės, pirmiausia Prancūzija, norėdamos padėti triuškinamai Lenkijai, darė žygių įtraukti į karą prieš Tarybų Rusiją ne tik Lietuvą, bet ir kitas Pabaltijo valstybes²⁰. Tam panaudota 1920 m. rugpjūčio 6—rugsėjo 6 d. Bulduriuose (prie Rygos) vykusio Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos konferencija. Lenkijos delegacija reikalavo, kad jos susijungtų bendrai kovai su Tarybų Rusija²¹. Estijos atstovai pasisakė už karinę-politinę visų valstybių sąjungą. Sudaryti karinę konvenciją jie laikė svarbiausiu konferencijos uždaviniu²². Suomiai laviravo. Jie neatmetė karinės-politinės sąjungos pasiūlymų, bet

pasisakė už tai, kad konferencija rengtų karinės konvencijos projektą, o pati konvencija būtų priimta tik vėliau²³.

Latvijos, kaip ir Estijos, delegacija pasisakė už penkių Pabaltijo valstybių sąjungą²⁴. Tarybinis estų istorikas H. Arumiaė, rašydamas apie Lietuvos poziciją Buldurių konferencijoje, teigė, kad Lietuvos delegacija neturėjusi pakankamai įgaliojimų pasirašyti politinę ir karinę konvencijas²⁵. Iš archyvų dokumentų matyti, kad Lietuvos delegacijos poziciją lėmė ne įgaliojimų stoka, bet apskritai Lietuvos santykiai su Lenkija. Vyriausybės instrukcijoje delegacijai buvo įsakmiai nurodyta nesirašyti jokios konvencijos, kurioje dalyvaus Lenkija, ir pažymėta, kad reikia siekti trijų Pabaltijo valstybių sąjungos²⁶. Tokia sąjunga padėtų sustiprinti Estijos, Latvijos ir Lietuvos tarptautinę padėtį, leistų atsilaikyti prieš didžiųjų valstybių spaudimą, pagreitinti jų pripažinimą de jure, įgalintų suderinti jų vyriausybių politiką Tarybų Rusijos atžvilgiu²⁷.

Lietuvos delegacijos vadovas J. Šaulys vedė derybas su Latvijos delegacijos vadovu Z. Mejerovicu ir Estijos — K. Pusta.

Vykstant konferencijai, pasikeitė Lenkijos karo su Tarybų Rusija eiga. Gavusi didelę imperialistinių valstybių pagalbą, Lenkijos kariuomenė pasiekė laimėjimų prieš Raudonąją Armiją. Rugsėjo pabaigoje ji priartėjo prie Lietuvos kariuomenės kontroliuojamos teritorijos. Prasidėjo kariniai susidūrimai, grėsė karinis konfliktas.

Lietuvos delegacija, informuojama apie susidariusią padėtį, kategoriškai atsisakė bet kokių bendrų su Lenkija susitarimų.

Buldurių konferencijoje buvo pasirašyta politinė sutartis ir sudarytas karinės konvencijos projektas. Tačiau Pabaltijo valstybės, stebėdamos tolesnę Lietuvos ir Lenkijos konflikto eigą, Vilniaus okupavimą spalio 9 d., Lenkijos kariuomenės veržimąsi į Lietuvos teritoriją 1920 m. rudenį, ne tik nepasirašė karinės konvencijos, bet ir neratifikavo politinės sutarties.

Vilniaus okupavimas buvo Latvijos ir Lenkijos santykių pablogėjimo priežastis. Latvijoje baimintasi dėl Daugpilio ir apskritai Latgalos likimo. Tuo pasinaudodama, Lietuvos vyriausybė lapkričio pradžioje nusiantė į Rygą karinę misiją ir vyriausybės delegaciją (vadovas J. Šaulys) prašyti pagalbos. Latvijos prezidentas J. Čakstė pareiškė J. Šauliui, kad Latvijos gyvavimo sąlyga yra Lietuvos nepriklausomybė ir kad ji savo kaimynystėje nori turėti Lietuvą, o ne Lenkiją²⁸.

Latvijos parlamento prezidiumo, frakcijų lyderių, generalinio štabo atstovų pasitarime nutarta padėti Lietuvai ginklais ir amunicija, leisti į Lietuvos kariuomenę stoti savanoriams iš Latvijos, bet nesiųsti Lietuvai į pagalbą reguliariosios kariuomenės, kuri nesanti pasirengusi karui²⁹. Tai buvo aiškus Latvijos politinių vadovų nenoras veltis į tiesioginius karo veiksmus su Lenkija. Buvo duoti nurodymai rengtis karui su L. Želigovskiu, tačiau tai buvo susiję su pačios Latvijos saugumu, nes L. Želigovskis artėjo prie Dauguvos Daugpilio rajone³⁰. Latvijos vyriausybė buvo tiek sunerimusi, jog lapkričio viduryje atsisakė priimti L. Želigovskio pasiuntinius, ketinusius siūlyti užmegzti diplomatinius santykius su Vidurio Lietuva³¹, pasiuntė notą Lenkijos vyriausybei, pareikšdama, jog tolesnis L. Želigovskio veržimasis į Lietuvą būsiąs vertinamas kaip Latvijos interesų pažeidimas³². Tik didelėmis pastangomis Lenkijos diplomatams

pavyko sušvelninti Latvijos poziciją Lenkijos atžvilgiu. Jie užtikrino Latvijos vyriausybę, karinę vadovybę, visuomenę, kad Lenkija nusiteikusi laikytis taikių santykių su Latvija. Lenkijos kariuomenei buvo duotas įsakymas sustoti visur, kur ji susitiktų su Latvijos kariuomene. Tada Latvijos vyriausybė oficialiai paskelbė savo neutralitetą ir Lenkijos, ir Lietuvos atžvilgiu³³.

Nuo 1921 m. Lietuvos vyriausybė nesiųsdavo savo atstovų į konferencijas, kuriose dalyvavo Lenkija. Kaip ir anksčiau, ji atsisakė stoti į bet kurią sąjungą drauge su Lenkija ir toliau veikė norėdama sukurti trijų Pabaltijo valstybių bloką. Tokį padidėjusį Lietuvos vyriausybės aktyvumą reikia sieti su Lietuvos ir Lenkijos derybomis Briuselyje bei atvirai reiškiama su Prancūzijos mėginimais pajungti Lietuvą Lenkijos interesams. Trijų Pabaltijo valstybių sąjunga, Lietuvos politinių vadovų nuomone, turėjo sustiprinti Lietuvos padėtį. Lietuvos delegacija Briuselyje reikalavo „kuo greičiausiai realizuoti Baltijos valstybių politinę-militarinę sąjungą“³⁴. Lietuvos vyriausybės iniciatyvą skatino Anglijos atstovas Pabaltijo kraštams C. E. Viltonas³⁵.

1921 m. gegužės pradžioje Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Purickis dėl sąjungos kūrimo buvo nuvykęs į Taliną. Gegužės 14 d. Lietuva ir Latvija pasirašė slaptą protokolą, iš esmės labai artimą politinės sąjungos sutarčiai. Latvijos vyriausybė atsisakė pasirašyti karinę sutartį, nes tai, jos nuomone, reikštų sutartį prieš Lenkiją. Tačiau tuo pačiu metu ji pabrėžė, kad karinė sąjunga su Lenkija Latvijai taip pat nepriimtina³⁶.

Lietuvai ir Latvijai taip suartėti padėjo nemaža aplinkybių. Sustiprėjo nesutarimai tarp Latvijos bei Estijos iš vienos pusės ir Lenkijos — iš kitos. Taikydamosi prie Prancūzijos, Lenkija nepripažino jų de jure. Lenkijos atstovas Tautų sąjungoje 1920 m. rudens sesijoje pabrėžė, kad Estijos ir Latvijos nepriklausomybės klausimas galys būti peržiūretas, jei tik Rusijoje būsianti atkurta buržuazinė santvarka. Jis balsavo prieš jų priėmimą į Tautų sąjungą³⁷. Visa tai pagilino Estijos ir Latvijos nepasitenkinimą Lenkija. 1921 m. vasario mėn. jos pripažino Lietuvą de jure. 1921 m. sustiprėjo prieštaravimai tarp Latvijos ir Lenkijos dėl šešių ginčijamų Latgalos valsčių.

Visa tai padėjo Lietuvos vyriausybei, Anglijos diplomatų remiamai, suaktyvinti savo veiklą Latvijoje ir Estijoje. J. Purickiui pavyko susitarti dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrų konferencijos Rygoje. Šioje konferencijoje (1921 m. liepos 12—13 d.) buvo apsvarstyti visų trijų valstybių užsienio politikos derinimo, karinės sąjungos sudarymo klausimai. Lietuvos vyriausybės pasiūlytame militarinės konvencijos projekte numatyta visoms kartu ginti savo nepriklausomybę, teritorijos neliečiamybę nuo Rusijos, Vokietijos ir Lenkijos. Visų trijų valstybių kariuomenei turėjo vadovauti vienas vyriausiasis kariuomenės vadas, jungtinis generalinis štabas³⁸. Konferencijoje numatyta pasirašyti konsulinį, pašto, telegrafo ryšių susitarimus, susitarimą dėl politinių nusikaltėlių perdavimo, nutarta dalytis politine ir karine informacija, buvo svarstyti ekonominio bendradarbiavimo principai. Ypač aktyviai Lietuvos iniciatyvą rėmė Latvijos vyriausybė, vaidinusi jungiamosios grandies tarp Lietuvos ir Estijos vaidmenį³⁹.

Rygos konferencija reiškė žingsnį į priekį bendradarbiaujant trim mažosioms Pabaltijo valstybėms. Tai irgi buvo Anglijos politikos Pabaltijyje laimėjimas.

Lietuvos, Latvijos ir Estijos atliktas darbas kėlė didelį Lenkijos ir Prancūzijos susirūpinimą. Lenkijos diplomatai, Prancūzijos padedami, kurstė Suomijos vyriausybę organizuoti keturių valstybių (be Lietuvos) užsienio reikalų ministrų konferenciją Helsinkyje⁴⁰.

Si konferencija vyko 1921 m. liepos 25—29 dieną. Joje aktyviausia buvo Lenkijos delegacija (vadovas J. Lukasevičius). Konferencijos uždavinys — sudaryti trijų Pabaltijo valstybių sąjungą su Lenkija ir izoliuoti Lietuvą⁴¹. Lenkijos poziciją palaikė Prancūzijos vyriausybė, davusi nurodymus savo pasiuntiniams Suomijoje, Estijoje ir Latvijoje paremti Lenkijos iniciatyvą kurti keturių valstybių sąjungą⁴².

Nors Lietuva ir nedalyvavo, Helsinkio konferencijoje didelę reikšmę turėjo Lietuvos ir Lenkijos santykiai. Lenkijos delegacija plačiai nušvietė priešiškus santykius su Lietuva ir pasisakė prieš jos stojimą į Pabaltijo valstybių sąjungą⁴³.

Estijos ir Latvijos atstovai pažymėjo, jog nesudarė su Lietuva jokių svarbių sutarčių, tarp jų — karinės konvencijos; paaiškino, kad sukliudė tai, jog Lietuva neturinti nustatytos sienos su Lenkija⁴⁴. Latvijos delegacijos vadovas Z. Mejerovicas Helsinkio konferencijoje iškėlė mintį, jog be Lietuvos Pabaltijo valstybių sąjunga nepilna. Ragino pagerinti Lietuvos ir Lenkijos santykius. Jis pasisakė prieš Lietuvos izoliavimą, siūlė kviešti ją į užsienio reikalų ministrų pasitarimus; nesutiko sudaryti su Lenkija karinės konvencijos, nes ji, kaip ir Lietuva, neturinti nustatytų sienų⁴⁵.

Lenkijos delegacijai pavyko neutralizuoti Z. Mejerovico poziciją Lietuvos atžvilgiu, pareiškus, jog bet kurios Pabaltijo valstybės artimi santykiai su Lietuva reikštų jų pablogėjimą su Lenkija⁴⁶.

Baigiamajame konferencijos protokole pažymėta, kad visos joje dalyvavusios šalys vadovausis bendrais ekonominiais ir politiniais interesais ir palaikys viena kitą, kai bus sprendžiami su jų nepriklausomybe susiję klausimai. Norint koordinuoti užsienio politiką, nutarta kviešti užsienio reikalų ministrų pasitarimus.

Lenkijos užsienio reikalų ministerija tikėjosi sužlugdžiusi Rygos konferencijos sukurtą trijų Pabaltijo valstybių sąjungos užuomazgą. Jos vadovai priešo prie išvados, kad jų įtaka Pabaltijyje yra didelė ir kad tai leidžia jiems stiprinti Lietuvos izoliavimą⁴⁷.

Vertinant Helsinkio konferenciją iš istorijos perspektyvos, matyti, kad Lenkijai ji neatnešė tiek naudos, kiek to norėta. Nebuvo pasirašyta jokia politinė sutartis, nieko nenuveikta dėl karinio susitarimo. Priešingai, 1921 m. rugpjūčio 25 d. Z. Mejerovicas drauge su Latvijos vyriausiojo štabo viršininku M. Penikiu lankėsi Kaune, kur kalbėta apie Latvijos ir Lietuvos karinės sąjungos reikalus.

Lenkijos diplomatai griežtai pasisakė prieš Latvijos ir Lietuvos suartėjimą. Jie pabrėžė, jog Latvijos politika priversianti Lenkiją keisti poziciją Pabaltijo valstybių atžvilgiu⁴⁸. Grasinta Tautų sąjungoje iškelti lenkų tautinės mažumos Latvijoje klausimą, suvaržyti Latvijos piliečių tran-

zitą per Lenkijos teritoriją ir kt. Kita vertus, daug kalbėta apie draugiškų Latvijos ir Lenkijos santykių galimybes bei jų naudą Latvijai.

Lenkijos spaudimo Latvijai paveiktas Z. Mejerovicus pareiškė, kad Latvija nesudarysianti su Lietuva jokių politinių nei karinių konvencijų, kol nebus likviduotas Lietuvos ir Lenkijos konfliktas⁴⁹. Latvijos vyriausybė sutiko dalyvauti Lenkijos organizuotoje Varšuvos konferencijoje 1922 m. kovo 13—19 dieną. Joje dalyvavo Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lenkijos užsienio reikalų ministrai R. Holstis, A. Piipas, Z. Mejerovicus, K. Skirmuntas. Svarbiausi konferencijoje svarstyti klausimai buvo susiję su Pabaltijo valstybių sąjungos sudarymu, santykiais su kaimyninėmis šalimis.

Kovo 17 d. Varšuvoje pasirašyta politinė sutartis, numatytas atvejais sudaryti ir karinio bendradarbiavimo sutartį. Konferencijoje paliesti ir Lietuvos santykiai su Lenkija. Lenkijos užsienio reikalų ministras padarė oficialų pareiškimą, kad Lenkija pasirengusi sunormalinti santykius su Lietuva ir pripažinti ją de jure, kai tik Lietuvos vyriausybė sutiks su faktime padėtimi ir užmegs su Lenkija tiesioginius ryšius⁵⁰. Savo ruožtu Suomijos, Estijos ir Latvijos užsienio reikalų ministrai pažadėjo padėti sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius ir siekti, kad Lietuva imtų bendradarbiauti su Varšuvos konferencijos dalyvėmis⁵¹.

Kadangi 1922 m. (Genujoje) buvo organizuojama tarptautinė konferencija santykiams su Tarybų Rusija sureguliuoti, Varšuvos konferencijoje svarstytas klausimas dėl jos dalyvių vienodų veiksmų Genujoje.

Varšuvos konferencija ypač neigiamai atsiliepė Lietuvai Genujoje. P. Klimas 1922 m. balandžio 21 d. rašė iš Genujos, kad ką tik atvykę jį aplankė Z. Mejerovicus ir R. Kalningas (Latvijos finansų ministras). Jie siūlė tęsti Varšuvoje pradėtas derybas, dalyvaujant ir Lietuvos delegacijai. Lietuvos vyriausybės delegatams atsisakius, P. Klimo žodžiais, „... Mejerovičius daugiau su mumis nekalbėjo, tas pats su estais. Finai irgi daugiau laikosi Varšuvos nutarimų ir su mumis laikosi labai rezervuoti“⁵². „Mūsų izoliacija čia yra tiesiog „splendide“*, — apibūdino padėtį P. Klimas⁵³.

Visą Genujos konferencijos laiką Lietuvos ir kitų Pabaltijo šalių delegacijų santykiai taip ir nepagerėjo. Balandžio 25 d. Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijų susitikime Lietuvos delegacijos nariai (E. Galvanauskas, P. Klimas, V. Sidzikauskas) pareiškė, kad kaimyninių Pabaltijo valstybių dalyvavimas Varšuvos konferencijoje ir Varšuvos protokolo pasirašymas reiškia ne jų neutralumą Lietuvos ir Lenkijos santykių atžvilgiu, o pritarimą Lenkijai⁵⁴.

Varšuvos susitarimą ir jo ratifikavimą Estijos ir Latvijos seimuose Lietuvos vyriausybė įvertino kaip nedraugišką Lietuvai aktą. Lietuvos užsienio reikalų ministras V. Jurgutis pokalbyje su Estijos pasiuntiniu Kaune A. Šmitu pabrėžė, kad Varšuvos konferencijoje Estija suteikė laisvę Lenkijos veiksmams prieš Lietuvą ir pripažino Vilniaus užgrobigumą⁵⁵.

Prancūzijos ir Anglijos priešaringi siekimai Pabaltijyje ir jų įtaka mažoms bei silpnoms Pabaltijo buržuazinėms valstybėms reiškėsi ir 1923

* Splendide — nuostabus, prabangus. Reikėtų suprasti: aukščiausio laipsnio.

metais. Antai Prancūzijos pasiuntinys Taline de Vjenas įspėjo Estijos užsienio reikalų ministrą F. Akelį, kad bet koks Estijos suartėjimas su Lietuva nepageidaujamas nei Lenkijai, nei Prancūzijai. Tuo tarpu Anglijos generalinis konsulas Dž. K. Grou (Grew) Estijos užsienio reikalų ministerijos politikos skyriaus vedėjui A. Smitui išdėstė visai priešingą Anglijos vyriausybės nusistatymą⁵⁶.

Ryšium su tuo Estijos politiniuose sluoksniuose ryškėjo dvi srovės: vieni (reakcinių dešiniųjų partijų vadovai) laikėsi proprancūziškos ir prolenkiškos krypties, t. y. priešiška Lietuvai, kiti (buržuazinė liberalioji grupuotė)— proangliškos, pasisakydami už didesnę suartėjimą su Lietuva⁵⁷. Estijos politika Lietuvos ir Lenkijos požiūriu gerokai priklausė nuo to, kuri politinė grupuotė buvo stipresnė.

1923 m. dėl Anglijos įtakos Estija mėgino kurti mažesnę sąjungą, kuri ilgainiui virstų „didžiuoju“ bloku, dalyvaujant Lenkijai ir Suomijai⁵⁸. Estijos vyriausybės organizuojamas blokas turėjo padėti sunormalinti Lietuvos ir Lenkijos santykius. Estijos politiniai vadovai, nuo 1920 m. laikydamiesi vadinamojo neutraliteto Lietuvos ir Lenkijos santykių požiūriu, buvo tos nuomonės, jog Vilniaus klausimas galutinai išspręstas⁵⁹.

Laviruodami tarp Anglijos ir Prancūzijos, Estijos užsienio politikos vadovai „mažoj“ Pabaltijo bloko kūrimo uždavinį derino su Lenkijos diplomatais. Antai 1923 m. gegužės 9 d. Estijos pasiuntinį Rygoje J. Seljamą vyriausybė įpareigojo sužinoti Lenkijos vyriausybės nuomonę. Lenkijos pasiuntinys J. Jodka-Narkevičius atsakė, kad jeigu Estija ir Latvija Lietuvos atžvilgiu vesiančios draugišką politiką, ji bus vertinama kaip nedraugiška Lenkijai⁶⁰. Lenkijos pasiuntiniui Rygoje buvo pavesta jokiū būdu neleisti sudaryti trijų Pabaltijo valstybių sąjungos⁶¹.

Tokią Lenkijos poziciją reikėtų sieti su dviem veiksniais. Tai buvo jos Lietuvai tuomet taikomas metodas: izoliavimu priversti ją pakeisti savo nusistatymą Lenkijos atžvilgiu. Tai glaudžiai siejosi ir su Vakarų valstybių Lenkijai skirta misija Rytų Europoje. 1923 m. Vokietijoje bręstant revoliucijai, Lenkijos politiniai vadovai darė žygių sutrukdyti Vokietijos ir Tarybų Sąjungos ekonominį bendradarbiavimą, veikė Estiją ir Latviją ta prasme, kad jos neleistų tranzito iš Tarybų Sąjungos. Būdama izoliuota, Lietuva nieko negalėjo savarankiškai veikti.

Savo ruožtu Lietuvos vyriausybė mėgino išsiveržti iš Lenkijos sukurtos izoliacijos. Tuo tikslu 1923 m. spalio pradžioje E. Galvanauskas, tuometinis Lietuvos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras, lankėsi Rygoje ir Taline ir siūlė Kaune surengti užsienio reikalų ministrų konferenciją. Joje aptarti prekybos sutarčių, maitų tarifų suvienodinimą, pasų ir vizų reikalus, taip pat santykius su Tarybų Sąjunga ir Vokietija.

Tokiomis sąlygomis Estija ir Latvija ėmėsi kurti dviejų valstybių sąjungą. 1923 m. lapkričio 1 d. Taline jos pasirašė ekonominę, maitų sąjungos, karinę sutartį. Karinėje sutartyje numatyta savitarpio pagalba, užsienio politikos klausimų derinimas, diplomatinė ir politinė pagalba. Latvijos ir Estijos vyriausybės numatė išplėsti sąjungą. Tai lietė Lietuvą, bet jai buvo iškeltos sąlygos. Spaudos konferencijoje Z. Mejerovicas pareiškė, kad Lietuva galės prisidėti prie Latvijos ir Estijos sąjungos, išsprendusi konfliktą su Lenkija⁶². Apskritai 1923 m. Latvijos valdžioje buvusios re-

akcinės grupuotės atkakliai laikėsi tokios pozicijos, kad Lietuva sureguliuotų santykius su Lenkija ir sudarytų karinę konvenciją⁶³. Jos ir kitais požiūriais Lietuvos atžvilgiu laikėsi tiesiog priešiški. Lietuvai prisijungus Klaipėdą, Latvijos politiniai vadovai, nepaisydami Lietuvos nusistatymo, patarinėjo jos vyriausybei duoti Lenkijai išėjimą į Baltijos jūrą per Klaipėdą⁶⁴. Tarpautinėje geležinkelių konferencijoje Nicoje Latvijos delegacija reikalavo, kad Lietuva atidarytų Lenkijai Vilniaus—Kaišiadorių—Liepojos (vad. Liepojos—Romnų) geležinkelio ruožą, einantį per Lietuvą. Lietuvos pasiuntiniui Rygoje buvo atvirai pasakyta, kad Liepojos interesai verčia Latvijos vyriausybę minėto geležinkelio ruožo atidarymą kelti tarptautiniu mastu⁶⁵. Tai buvo ne tik savo valstybės interesų gynimas, bet ir didelė paslauga Lenkijai, siekusiai priversti Lietuvą atidaryti savo sieną Lenkijos tranzitui, o paskui apskritai sureguliuoti santykius su Lenkija.

1924 metai neįnešė jokių pakeitimų į Lenkijos valdančiųjų viršūnių politiką Pabaltijyje. Lenkijos karinė vadovybė ir toliau labai vertino Lietuvos strateginę padėtį, jos reikšmę Pabaltijo valstybių bloke. Ji laikėsi nuomonės, jog netgi neverta sudaryti karinės sąjungos su Latvija ir Estija, jeigu joje nedalyvaus Lietuva. Be jos nepakankamai patikimas ir Vilniaus koridorius*. Lenkijos karinė vadovybė pasisakė už aktyviausią diplomatų ir politikų veiklą, nesigailint pastangų ir lėšų, palenkinti Lietuvą savo interesams⁶⁶.

Lenkijos diplomatai stengėsi sutrukdyti Estijos ir Latvijos delegacijoms vykti į Kauną. 1924 m. gegužės 10 d. pasiuntinys Taline lankėsi pas Estijos užsienio reikalų ministerijos politikos skyriaus vedėją A. Smitą ir užsiminė apie tai, kad Estijos dalyvavimas Kauno konferencijoje pagadins jos santykius su Lenkija. Jis patarė nevesti su Lietuva jokių derybų. Tokia Estijos politika padarytų Lietuvą gerokai sukalbamesnę⁶⁷.

Lenkijos diplomatų veikla tą kartą buvo nesėkminga. 1924 m. Latvijoje sudaryta nauja vyriausybė, pasisakiusi už trijų Pabaltijo valstybių sąjungą. Dėl artimesnių ryšių su Lenkija ji laikėsi atsargiai. Be to, iškilo nemaža bendrų visoms trims Pabaltijo šalims reikalų. Tarybų Sąjungos atstovai vedė derybas su Estijos ir Latvijos vyriausybėmis dėl tranzito per jų teritorijas. Tuo pačiu reikalu vyko Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Vokietijos geležinkelių atstovų konferencija. Didelę įtaką mažosioms Pabaltijo valstybėms darė Anglijos leiboristų vyriausybės derybos Londone su Tarybų Sąjungos delegacija.

Tos aplinkybės paskatino Estijos ir Latvijos vyriausybės priimti E. Galvanausko pasiūlymą dalyvauti konferencijoje Kaune (1924 m. gegužės 19—22 d.). Lietuvos vyriausybė numatė konferenciją panaudoti savo interesams. E. Galvanauskas siūlė apsvarstyti visoms trims valstybėms bendras politines problemas, taip pat gauti Estijos ir Latvijos paramą Lietuvos politikai dėl Vilniaus ir Klaipėdos. Tačiau Estijos ir Latvijos delegacijos, nenorėdamos atsidurti priešiškoje Lenkijai stovykloje, laikėsi rezervuotai. Lietuvos vyriausybė susidūrė su jų norais tenkintis vien politine informacija ir plačiau svarstyti ekonominius klausimus. Konferencijos baigiama-

* 1920 m. spalio mėn. užgrobtą Vilniaus krašto, dalies Vakarų Baltarusijos teritoriją ir 1921 m. Rygos sutartimi gautos žemės, jungusios Lenkiją su kitomis Pabaltijo valstybėmis.

jame protokole užfiksuotos bendros frazės apie trijų Pabaltijo valstybių glaudaus bendradarbiavimo reikalingumą. Svarbiausias nutarimas — glaudžiau veikti Tautų sąjungoje visas tris liečiančiais klausimais⁶⁸.

Kauno konferencija vėl sukūrė silpną pagrindą toliau plėtoti trijų Pabaltijo valstybių suartėjimą. Tačiau ir tą patį sugriovė konkretūs politinio gyvenimo įvykiai.

1924 m. rudenį Anglijos vyriausybę vėl sudarė konservatoriai, atnaujinę nuožmią antitarybinę politiką. Pabaltijyje ji reiškėsi pastangomis atkirsti Tarybų Sąjungą nuo Baltijos jūros, užkirsti jai tranzito kelius per Pabaltijo valstybes. Vėl suaktyvėjo dabar jau Anglijos konservatorių remiama Pabaltijo ir Lenkijos bloko kūrimo iniciatyva⁶⁹.

1924 m. rudenį Latvijos ir Estijos atstovai Tautų sąjungoje mėgino tarpininkauti Lietuvos ir Lenkijos atstovų kontaktams užmegzti, bet Lenkijos diplomatai, laikydamiesi instrukcijos, ir toliau veikė prieš Lietuvą. Jiems pavyko įtikinti Latviją eiti išvien prieš Lietuvą, trukdančią tranzitą Liepojos—Romnų geležinkeliu ir kartu, jų žodžiais, žlugdžiusią Liepojos ekonominę padėtį⁷⁰.

Ypač palankios sąlygos Lenkijos pozicijoms stiprėti Estijoje ir Latvijoje susidarė, augant jose revoliuciniam judėjimui. 1924 m. gruodžio 1 d. Taline įvykęs komunistų vadovaujamas proletariato sukilimas stipriai sukretė viso Pabaltijo buržuaziją. Išgąsdintos revoliucinės kovos jėgos Estijos ir Latvijos valdančiosios viršūnės ėmėsi iniciatyvos užmegzti artimesnius ryšius su Lenkija, kurią laikė tinkamiausia sąjungininke prieš revoliucinį judėjimą. 1924 m. gruodžio mėn. Estijos atstovas Varšuvoje J. Lepikas ir Latvijos seimo pirmininkas F. Vesmanis Lenkijos vyriausybei kėlė klausimą dėl Pabaltijo ir Lenkijos sąjungos⁷¹.

Tas klausimas 1925 m. turėjo būti išspręstas, nes vis labiau stiprėjo sąjungos dalyvių prieštaravimai, mažinę galimybes ją sukurti. Ryškėjo antroji silpna Pabaltijo grandis, kurią sudarė Suomija, linkusi į Skandinavijos šalis. Dar 1925 m. sausio mėn. Suomijos užsienio reikalų ministerijoje Lietuvos atstovui Helsinkyje buvo pabrėžta, kad Suomijos vyriausybė kategoriškai nusistačiusi prieš sąjungą su Lenkija. Kai kurios politinės grupuotės reiškė palankumą Lietuvai, reikalavo, kad ji dalyvautų Pabaltijo šalių konferencijose⁷².

Estijos užsienio reikalų ministras K. Pusta Suomijos ir Latvijos vyriausybėms ne kartą primygtinai pabrėžė, kad Lenkija laukianti konkrečių rezultatų iš sąjungos kūrimo ir rengiamoje konferencijoje reikią nustatyti jų bendradarbiavimo principus⁷³. Formavosi naujas sąjungos variantas: siūlyta įtraukti į ją Estiją, Latviją ir Lenkiją, jei atsisakytų dalyvauti Suomija⁷⁴.

1925 m. sausio 16—17 d. vyko Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lenkijos užsienio reikalų ministrų konferencija Helsinkyje. Pasirašyta arbitražo sutartis, numatytas glaudus ekonominis ir kultūrinis bendradarbiavimas, suderinti kovos prieš revoliucinį judėjimą principai, bet nesudaryta nei politinė, nei karinė sutartis⁷⁵. Tais pačiais metais įvyko keli Lenkijos ir Pabaltijo valstybių generalinių štabų viršininkų bei karinių ekspertų pasitarimai, nedavę norimų rezultatų dėl karinės konvencijos.

Pabaltijo bloko kūrimo 1925 m. nesėkmės iš dalies vėl priklausė nuo nesureguliuotų Lietuvos ir Lenkijos santykių. Lenkijos politiniai vadovai, ypač karinė vadovybė, kaip ir anksčiau, labai vertino Lietuvos dalyvavimą Pabaltijo valstybių sąjungoje, o Lietuvos ir Lenkijos nesantaika neleido Lietuvai įsijungti į ją. Karinė sąjunga vien su Latvija ir Estija Lenkijos militaristams atrodė nepakankamai vertinga⁷⁶. Tikėdamasi poslinkių Lietuvos pozicijoje po tuo metu rengtų Kopenhagos derybų, Lenkijos vyriausybė ne ypač stengėsi sudaryti sąjungą su Latvija ir Estija⁷⁷.

Iniciatyvos padėti Lenkijai sureguliuoti santykius su Lietuva ėmėsi Z. Mejerovicas.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Latvijos vyriausybė dažniausiai vedė laviravimo politiką ir nenorėjo glaudžiau suartėti su viena kuria iš nesutariančių šalių. 1924 m. pabaigos pareiškimė spaudai apie Latvijos užsienio politiką Z. Mejerovicas aiškiai pasakė, kad Latvija, suartėdama su viena iš jų, nenori tapti kitos priešininke⁷⁸. Kita vertus, Latvijos ūkinis gyvenimas reikalavo atidaryti Liepojos—Romnų geležinkelio ruožą. Tai pasiekti buvo galima tik suregulius Lietuvos ir Lenkijos santykius⁷⁹. Tuo reikalu Z. Mejerovicas 1925 m. vasarą lankėsi Kaune, o paskui — Varšuvoje⁸⁰. Spaudos atstovams jis pabrėžė, jog jam labai rūpi panaikinti Lietuvos ir Lenkijos „kinų sieną“, kuri labai kenkianti Latvijai ir politiškai, ir ekonomiškai⁸¹.

Tai atitiko ir Anglijos politinių vadovų siekimus. 1925 m. pavasarį ir vasarą jie pasisakė už Pabaltijo valstybių ir Lenkijos sąjungą bei Lietuvos įsijungimą į ją, suregulius santykius su Lenkija. Anglijos vyriausybės pozicija atsispindėjo rengiant Lietuvos ir Lenkijos derybas Kopenhagoje. Tačiau jau tų pačių metų rudenį anglai grįžo prie savo neigiamo Lenkijos vadovaujamo vaidmens Pabaltijo valstybių sąjungoje vertinimo⁸². Anglijos diplomatai vėl pasisakė už trijų Pabaltijo valstybių (Estijos, Latvijos ir Lietuvos) sąjungą. Jų pozicija turėjo didelę įtaką Pabaltijo valstybėms. 1925 m. Lietuvos vyriausybė vėl siūlė kurti trijų Pabaltijo valstybių sąjungą. Tuo reikalu Lietuvos užsienio reikalų ministras V. Čarneckis lankėsi Rygoje. J. Aukštuolis veikė Taline, norėdamas gauti Estijos užsienio reikalų ministro K. Pustos sutikimą dalyvauti Rygos konferencijose⁸³.

Lenkijos diplomatai ir toliau trukdė kurti Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjungą. Lenkijos pasiuntinys Rygoje A. Ladosis Z. Mejeroviciui pareiškė, kad jo vyriausybė nepatenkinta Z. Mejerovico ir V. Čarneckio susitikimu bei jų nutarimu organizuoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos konferenciją. Jis pareiškė, jog „... jo vyriausybė sušaukimą trijų užsienio reikalų ministrų konferencijos Rygoje skaitys kaip nedraugišką žygį prieš Lenkiją“⁸⁴.

Tačiau užsienio reikalų ministro K. Pustos nusistatymas prieš tą konferenciją visiškai atitiko Lenkijos diplomatų siekimus. Estija 1919—1925 m. visą laiką laikėsi sąjungos su Lenkija pozicijų, ir jos padedama Lenkija dažnai vykdavo savo politiką. Ir šiuo atveju K. Pusta, ne be Lenkijos diplomatų žinios, sutiko dalyvauti Rygos konferencijoje, bet praktiškai stengėsi sužlugdyti ją. Numatyta Lietuvos, Latvijos ir Estijos konferencija neįvyko.

Tuo tarpu K. Pusta aktyviai rengė Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lenkijos konferenciją Taline. Su Lenkijos užsienio reikalų ministro A. Skšins-

kio žinia sukūrė politinės sutarties projektą ir pavadino jį Pabaltijo protokolu⁸⁵. Jo esmė buvo artima 1922 m. Varšuvos susitarimui. Protokole numatytas glaudus bendradarbiavimas tarptautinėje arenoje ir reguliarius užsienio reikalų ministrų pasitarimai. Priėmus protokolą, turėjo būti pasirašyti kiti susitarimai. Jei protokolo nepasirašytų Suomija, K. Pusta numatė siūlyti Estijos, Latvijos ir Lenkijos sąjungą.

Iš dalies dėl laukiamų Lenkijos ir Lietuvos derybų Kopenhagoje rezultatų Talino konferencija buvo atidėta. Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lenkijos atstovų pasitarimas įvyko Zenevoje rugsėjo 6—11 d. per Tautų sąjungos sesijos darbo pertraukas.

Lenkijos užsienio reikalų ministras A. Skšinskis ultimatyviai reikalavo pasirašyti politinę sutartį. Tokią jo taktiką iš dalies lėmė nesėkmingos derybos Kopenhagoje, bet ypatingą reikšmę turėjo pablogėjusi Lenkijos tarptautinė padėtis, ypač išryškėjusi per pasirengimus Lokarno konferencijai. Norėdamos užtikrinti Vokietijos vakarinių sienų status quo, didžiosios Vakarų valstybės negalvojo garantuoti jos rytinių kaimynų sienų neliečiamumo. Dėl to padidėjo pavojus Vokietijos rytiniams kaimynams, kartu ir Lenkijai. Sukurta Pabaltijo sąjungą turėjo bent iš dalies sustiprinti Lenkijos padėtį.

Tačiau Lenkijos diplomatams nesisekė. Suomija atsisakė pasirašyti siūlomą politinę sutartį. Latvija laviravo. 1925 m. rugpjūčio 31 d. Latvijos seimo užsienio reikalų komisijoje buvo prieita prie išvados, kad Latvija negali pasirašyti politinės sutarties, ypač dalyvaujant tik Estijai, Latvijai ir Lenkijai⁸⁶. V. R. Sumanis, atstovavęs Latvijos vyriausybei Tautų sąjungos sesijoje, taip pat Pabaltijo valstybių ir Lenkijos konferencijoje, pareiškė, jog jis turįs įgaliojimus pasirašyti politinę sutartį, bet su sąlyga, jei ją pasirašysiančios visos Pabaltijo valstybės⁸⁷. A. Skšinskio pasiūlymus besąlygiškai palaikė K. Pusta, nors kiti Estijos delegacijos Tautų sąjungoje nariai prieštaravo K. Pustos linijai⁸⁸.

Zenevos konferencija buvo paskutinė Lenkijos, Latvijos, Estijos ir Suomijos konferencija. Daugelio metų Lenkijos, taip pat už jos buvusios Prancūzijos pastangos sudaryti Pabaltijo valstybių bloką nedavė rezultatų.

Nebuvo įkurta ir Lietuvos, Latvijos bei Estijos sąjungą.

Abi sąjungos buvo kuriamos vien politiniais, iš esmės antitarybiniais, pagrindais. Abi grupės galėjo suvienyti ekonominiai santykiai. Tuo tarpu jie buvo labai silpni tiek tarp Lietuvos, Latvijos ir Estijos, tiek tarp Lenkijos ir jos organizuojamų Pabaltijo valstybių. Ligi 1925 m. Lietuva neturėjo prekybos sutarčių nei su Latvija, nei su Estija. Be jų vyko labai silpni prekių mainai. Antai 1923 m. Lietuva į Latviją eksportavo savo prekių maždaug už 23 mln. litų, importavo už 5 mln. litų⁸⁹. 1924 m. padėtis beveik nepasikeitė. Lietuvos eksportas į Latviją sudarė apie 25 mln. litų, importas — apie 7,5 mln. litų⁹⁰. Dar blogesni buvo Lietuvos ir Estijos prekybiniai santykiai. Juos savo ruožtu veikė politika. Estijos atsisakymas palaikyti Lietuvą dėl Vilniaus, artimi santykiai su Lenkija atsiliepė ir jų prekybai⁹¹. Pirmieji oficialūs duomenys apie Lietuvos ir Estijos prekybą siekia 1924 metus. Iš jų matyti, jog Lietuva į Estiją eksportavo prekių už 153 tūkst. litų, importavo už 1,3 mln. litų⁹². Lietuvos vyriausybė

sutiko estiškų prekių įsileisti už gerokai didesnę sumą tik todėl, kad tikėjosi nors nedidelių Estijos nuolaidų politikoje⁹³.

Ne geresni ir Lenkijos prekybos su Latvija ir Estija reikalai. Ekonominės struktūros požiūriu būdama žemės ūkio šalis kaip ir jos, Lenkija negalėjo patenkinti jų eksporto reikalavimų. 1924 m. importas iš Latvijos sudarė 0,5% viso Lenkijos importo, 1925 m.—1,2%, o 1926 m.—vos 0,4%⁹⁴. Iš Estijos 1925 m. importuota 0,02%, 1926 m.—0,01%⁹⁵. Lenkija į tuos kraštus prekių išvežė daug kartų daugiau negu įsivežė. Tai kėlė Pabaltijo šalių buržuazijos nepasitenkinimą. Lenkija negalėjo paremti jų ir kapitalais, kurių pati stokojo.

Tokie ekonominiai santykiai negalėjo sudaryti tvirtesnio pagrindo glaudesniam politiniam bendradarbiavimui. Pabaltijo valstybių sąjungos pagrindus taip pat ardė tarptautinės padėties poslinkiai.

Lokarno konferencija ir jos nutarimai dar kartą atskleidė imperialistinių valstybių mėginimus izoliuoti Tarybų Sąjungą, nukreipti prieš ją Vokietiją. Vykdydama lenininę taikos politiką, Tarybinė vyriausybė sustiprino kovą už taikius santykius su kaimyninėmis šalimis, tarp jų ir su Lenkija. 1925 m. rudenį Varšuvoje lankėsi TSRS užsienio reikalų liaudies komisaras G. Čičerinas, pasirašyta prekybos sutartis, įkurta Lenkijos—TSRS prekybos bendrovė, sustiprėjo ekonominis bendradarbiavimas, pradėti pokalbiai apie nepuolimo ir neutraliteto sutartį tarp TSRS ir Lenkijos.

Tarybiniai diplomatai ėmė tirti galimybes pasirašyti nepuolimo sutartis su Pabaltijo valstybėmis. Gerėjo jų ekonominiai santykiai su TSRS. Keitėsi ir pačių Pabaltijo valstybių santykiai. Estijoje iš užsienio reikalų ministro posto pasitraukė K. Pusta. Jo vietą užėmė ilgametis Estijos atstovas Maskvoje A. Birkas, pasisakęs už palankesnę politiką Lietuvos ir Latvijos atžvilgiu⁹⁶.

Po 1925 m. tebevyko varžybos tarp Lietuvos ir Lenkijos dėl įtakos Estijai ir Latvijai. Apie sąjungą daugiau nekalbėta, bet jos ir toliau trukdė viena kitai stiprinti savo padėtį tose valstybėse.

Išdėstyta medžiaga leidžia teigti, kad kurti Pabaltijo valstybių sąjungą trukdė Anglijos ir Prancūzijos, pačių bloko dalyvių, Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos, prieštaravimai.

Nemažą reikšmę turėjo Lietuvos ir Lenkijos nesantaika. Lenkija nuolat žlugdė Lietuvos pastangas kurti sąjungą su Latvija ir Estija, netgi trukdė labiau suartėti tik su Latvija, o Lietuva savo ruožtu ne mažiau veikė Lenkijos politikos nenaudai. Lietuvos pozicija iš dalies veikė Latviją, kuri laviravo tarp dviejų nesutariančių šalių.

Naudodamasi didelės Rytų Europos valstybės autoritetu, Lenkija ne tik ardė Lietuvos mėginimus sudaryti sąjungą su Latvija bei Estija, bet ir panaudojo jas Lietuvai izoliuoti. Lietuvos izoliavimas — tai metodas, turėjęs priversti Lietuvą kapituliuoti ir paklusti Lenkijos diktatui.

Lietuvos, Latvijos ir Estijos susitarimui labiausiai trukdė Lietuvos reikalavimai atsižvelgti į Lietuvos specifinius interesus, t. y. Vilniaus, vėliau — Klaipėdos klausimus, jos siekimai gauti paramą tarptautinėje arenoje. Latvijos ir Estijos vyriausybėms tokia Lietuvos politika buvo nepriimtina, nes tai turėjo jas supjudyti su Lenkija. Atsakydamos į Lietuvos reikalavimus, Latvijos ir Estijos vyriausybės pabrėždavo savo neutralu-

mą, bet praktiškai buvo už jų santykių sureguliuvimą. Tai trukdė jų glaudesniajam politiniam ir netgi ekonomiuiam bendradarbiavimui.

Pabaltijo valstybių prieštaravimų kurstymas, valstybių skaldymas buvo naudingas Lenkijai. Trijų, kad ir mažų, valstybių sąjunga jau reiškė jėgą. Ji galėjo trukdyti Lenkijos hegemonijai Pabaltijyje. Diktuoti savo nuomonę kiekvienai mažai valstybei atskirai buvo lengviau.

¹ Klimas P. L'Entente Baltique et la Lithuanie.— Bulletin de la Consilation Internationale. P., 1934, N 8—9, p. 725—743; Kazlauskas B. L'Entente Baltique.— P., 1939; Vitols H. La mer Baltique et les Etates Baltes.— P., 1935.

² Skrzypek A. Związek Bałtycki: Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSSR w latach 1919—1925.— W-wa, 1972.

³ Роџс К. Англиjas un Francijas politika: Polijā un Baltijas valstis 20. gadu pirmajā pusē.— Rīga, 1982; Арумьяэ Х. За кулисами «Балтийского союза».— Таллин, 1966.

⁴ Навицкас К. Литва и Антанта.— Вильнюс, 1970.

⁵ Žiugžda R. Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917—1940.— V., 1983.

⁶ Варславан А. Политика английского империализма в отношении буржуазной Латвии (1920—1923).— Рига, 1966, с. 119.

⁷ Ten pat, p. 119—120.

⁸ Почс К. Я. Вопрос о польско-балтийском антисоветском союзе во внешней политике буржуазной Латвии (1920—1925 гг.). Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— Рига, 1966, с. 38.

⁹ Krastinš J. Latvija buržuāziskas republikas laikā (1923—1934).— Rīga, 1949, lpp. 49.

¹⁰ Варславан А. Политика английского империализма..., с. 118—152; Почс К. Я. Позиция буржуазной Латвии в вопросе о польско-балтийском союзе (1920—1925 гг.): Историкографический очерк.— В кн.: Вопросы историографии Латвийской ССР. Рига, 1967, с. 52.

¹¹ Сиполс В. Я. За кулисами иностранной интервенции в Латвии (1918—1920).— М., 1959, с. 207.

¹² Lietuvos delegacijos Tartu konferencijoje pranešimas.— Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau—CVA), f. 383, ap. 7, b. 55, l. 119.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Ten pat, l. 120.

¹⁶ Ten pat, l. 121.

¹⁷ Skrzypek A. Związek Bałtycki, s. 53.

¹⁸ Łossowski P. Stosunki polsko-litewskie w latach 1918—1920.— W-wa, 1966, s. 189—190.

¹⁹ Skrzypek A. Związek Bałtycki, s. 62.

²⁰ Штейн Б. «Русский вопрос» в 1920—1921 гг.— М., 1958, с. 130; Кузмин А. Крушение последнего похода Антанты.— М., 1958, с. 207; Арумьяэ, Х. За кулисами «Балтийского союза», с. 77—78.

²¹ Арумьяэ Х. За кулисами «Балтийского союза», с. 79.

²² Ten pat, p. 82.

²³ Ten pat, p. 83.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Ten pat, p. 81.

²⁶ J. Purickio instrukcija Lietuvos delegacijai.— CVA, f. 383, ap. 7, b. 82, l. 139.

²⁷ Ten pat, l. 140.

²⁸ 1920 m. lapkričio 15 d. J. Šaulio pranešimas iš Rygos.— Ten pat, b. 72, l. 54.

²⁹ Ten pat, l. 55.

³⁰ Ten pat, l. 57.

³¹ Ten pat.

³² Ten pat, l. 52.

³³ Skrzypek A. Związek Bałtycki, s. 78.

- ³⁴ 1921 m. balandžio 26 d. P. Klimo telegrama iš Briuselio.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 128, l. 20.
- ³⁵ 1921 m. gegužės 25 d. J. Purickio pranešimas delegacijai Briuselyje.—Ten pat, l. 43.
- ³⁶ А р у м я э Х. За кулисами «Балтийского союза», с. 116.
- ³⁷ Skrzypek A. Związek Bałtycki, s. 80.
- ³⁸ Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrų konferencijos Rygoje protokolai.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 135, l. 78—88.
- ³⁹ Lenkijos užsienio reikalų ministerijos informacija pasiuntinybėms.—Archiwum aktowych (toliau — AAN), Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 209, k. 25.
- ⁴⁰ Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus raportas ministrui apie Helsinkio konferenciją 1921 m. liepos 25—29 d.—Ten pat: Kolekcja odpisów dokumentów S. Baczyńskiego (toliau — KOD), t. 3, k. 59.
- ⁴¹ Lenkijos užsienio reikalų ministerijos informacija pasiuntinybėms.—AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 209, k. 27.
- ⁴² Ten pat, l. 28.
- ⁴³ Ten pat, l. 30.
- ⁴⁴ 1921 m. rugpjūčio 3 d. D. Zauniaus pranešimas.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 117, l. 128.
- ⁴⁵ Ten pat, l. 129.
- ⁴⁶ Lenkijos užsienio reikalų ministerijos informacija pasiuntinybėms.—AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 209, k. 31.
- ⁴⁷ Ten pat, l. 33.
- ⁴⁸ Skrzypek A. Związek Bałtycki, s. 116.
- ⁴⁹ Ten pat, p. 117.
- ⁵⁰ А р у м я э Х. За кулисами «Балтийского союза», с. 153—154.
- ⁵¹ Ten pat.
- ⁵² 1922 m. balandžio 21 d. P. Klimo pranešimas.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 302, l. 208.
- ⁵³ Ten pat, l. 208.
- ⁵⁴ 1922 m. balandžio 25 d. P. Klimo pranešimas.—Ten pat, l. 215.
- ⁵⁵ А р у м я э Х. За кулисами «Балтийского союза», с. 177
- ⁵⁶ Ten pat, p. 216.
- ⁵⁷ Ten pat, p. 215.
- ⁵⁸ Ten pat, p. 176.
- ⁵⁹ Ten pat, p. 179—180.
- ⁶⁰ Ten pat, p. 178.
- ⁶¹ 1923 m. spalio 3 d. Lenkijos užsienio reikalų ministerijos instrukcija pasiuntiniui Rygoje.—AAN, KOD, t. 3, k. 229.
- ⁶² J. Aukštuolio, Lietuvos pasiuntinio Latvijoje, 1923 m. lapkričio 2 d. pranešimas.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 414, l. 39.
- ⁶³ 1923 m. lapkričio 27 d. Lenkijos pasiuntinio Rygoje pranešimas.—AAN, KOD, t. 3, k. 253—254.
- ⁶⁴ D. Zauniaus 1923 m. sausio 29 d. pranešimas iš Rygos.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 376, l. 113.
- ⁶⁵ J. Aukštuolio pranešimas iš Rygos.—Ten pat, l. 6.
- ⁶⁶ Документы и материалы по истории советско-польских отношений.—М., 1966, г. 4, док. 178, с. 273—275.
- ⁶⁷ А р у м я э Х. За кулисами «Балтийского союза», с. 221.
- ⁶⁸ Ten pat, p. 222.
- ⁶⁹ Сиполс В. Тайная дипломатия.—Рига, 1968, с. 126.
- ⁷⁰ Lenkijos užsienio reikalų ministerijos 1924 m. lapkričio 19 d. instrukcija Lenkijos pasiuntiniui Rygoje.—AAN, KOD, t. 10, tcz. 10, dok. 108; 1924 m. lapkričio 19 d. pasiuntinio pranešimas užsienio reikalų ministerijai.—Ten pat, dok. 113.
- ⁷¹ Документы внешней политики СССР (toliau — ДВП).—М., 1963, т. VIII, док. 16, с. 31—33; Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. 4, док. 252, с. 349—350.
- ⁷² 1925 m. sausio 15 ir birželio 12 d. J. Savickio, Lietuvos atstovo Helsinkyje, pranešimas.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 557, l. 86, 108.
- ⁷³ А р у м я э Х. За кулисами «Балтийского союза», с. 265—266.
- ⁷⁴ Skrzypek A. Związek Bałtycki, s. 259.
- ⁷⁵ Сиполс В. Тайная дипломатия, с. 126—127.

- ⁷⁶ Balcerak W. *Polityka zagraniczna Polski w dobie Locarna.*—Wrocław etc., 1967, s. 66.
- ⁷⁷ Skrzypek A. *Związek Bałtycki*, s. 259.
- ⁷⁸ 1924 m. gruodžio 31 d. J. Aukštuolio pranešimas iš Rygos.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 555, l. 3.
- ⁷⁹ Balcerak W. *Polityka zagraniczna Polski*, s. 128—129.
- ⁸⁰ Grzymała-Grabowiecki J. *Polityka zagraniczna Polski w roku 1925.*—W-wa, 1926, s. 88.
- ⁸¹ *Kurier Polski*, 1925, 28 lipca.
- ⁸² Почс К. Я. *Вопрос о польско-балтийском англосоветском союзе...*, с. 34—35.
- ⁸³ 1925 m. gegužės 18 d. J. Aukštuolio pranešimas.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 559, l. 65—66.
- ⁸⁴ Ten pat, l. 66.
- ⁸⁵ Skrzypek A. *Związek Bałtycki*, s. 266.
- ⁸⁶ ДВП, т. VIII, док. 299, с. 525.
- ⁸⁷ Ten pat, dok. 348, p. 641.
- ⁸⁸ Ten pat.
- ⁸⁹ Lietuvos statistikos metraštis 1924—1926 m. (toliau — LSM 1924—1926 m.), 17 lent.
- ⁹⁰ Ten pat, p. 120.
- ⁹¹ Užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus D. Zauniaus informacija J. Aukštuoliui.—CVA, f. 383, ap. 9, b. 170, l. 20.
- ⁹² LSM 1924—1926 m., p. 116.
- ⁹³ CVA, f. 383, ap. 9, b. 17, l. 120.
- ⁹⁴ Grzymała-Grabowiecki J. *Polityka zagraniczna Polski w roku 1926.*—W-wa, 1928, s. 154, 162, 164, 166.
- ⁹⁵ Ten pat.
- ⁹⁶ 1925 m. lapkričio 3 d. J. Aukštuolio pranešimas.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 559, l. 13.

К ВОПРОСУ О СОЗДАНИИ СОЮЗА ПРИБАЛТИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ (БАЛТИЙСКОГО СОЮЗА) В 1919—1925 гг.

Р. ЖЕПКАЙТЕ

Резюме

Стремление создать антисоветский союз буржуазных государств в 1919—1925 гг. составило часть политики Северо-Восточной Европы. Предусматривалось несколько вариантов: союз Финляндии, Эстонии, Латвии, Литвы и Польши, союз этих государств без Литвы, союз Литвы с Латвией и Эстонией, а также двух последних с Польшей. Создание того или иного варианта союза зависело от политических обстоятельств, в основном от того, какое из великих государств проявляло инициативу.

В процессе создания союза проявились интересы Франции и Англии, стремление буржуазно-помещичьей Польши при помощи Франции стать гегемном в этом регионе Европы. Наряду с этим выявились противоречия не только между великими державами, но и между малыми государствами Прибалтики, а также между ними, с одной стороны, и Польшей — с другой.

Противоречия по решению вопроса о союзе усугублялись враждебными отношениями между Литвой и Польшей, породившими конфликтную ситуацию после захвата Польшей Вильнюса. Литва категорически отказалась принимать участие в союзе с Польшей. Без ее участия блок терял то значение, которое от него ожидали. Политические деятели Литвы часто настраивали Латвию против стремлений Польши и препятствовали созданию блока. Польские дипломаты со своей стороны прилагали усилия не допустить союза трех маленьких прибалтийских государств, стремясь изолировать Литву от Латвии и Эстонии, тем самым заставить ее подчиниться.

Противоречия между Литвой и Польшей наряду с другими причинами помешали созданию единого антисоветского блока в Прибалтике под эгидой Польши. Не был также создан блок Литвы, Латвии и Эстонии.